

Р. В. Манн, Г. О. Баранов

КОРПОРАТИВІЗМ У 1920–1930-х рр. В ПОЛІТИЦІ ТА ЕКОНОМІЦІ В МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ

На основі аналізу основних аспектів розвитку корпоративізму, економічної та політичної теорії досліджено застосування економічної практики з метою використання її в розбудові економіки країни. Варто звернути увагу на те, що на сьогоднішній день мало досліджень з цієї проблематики, а поодинокі дослідження не повною мірою відображають вплив корпоративізму на історію Італії, Іспанії, Португалії і світу.

У 2021 р. було 130 років, відколи з'явився корпоративізм. На часі розгляд основних етапів його становлення як одного з найбільших економічних вчень ХХ ст., його вплив на сучасну економічну науку. У сучасний період розвитку світової економіки, багатий на нові фактори нестабільності, інтелектуальна спадщина корпоративізму дає дослідникам можливість застосовувати його характеристики для осмислення кризових явищ в економіці. У статті доводиться, що корпоративізм може стати двигуном сучасної економіки, оскільки створює баланс між робочим класом та підприємцями. Наводяться оцінки досліджень корпоративізму авторами і вченими з різними поглядами. Реалізовані корпоративістські ідеї привели до появи нових інститутів згідно з погодженням інтересів, які координували дії економічних агентів, сприяли вирішенню конфліктів, регулювали внутрішні корпоративні відносини, забезпечували монополні умови професійної діяльності. Сформована модель корпоративізму не припускала автономії корпорації. Вона призвела лише до деякого тимчасового посилення держави в економічному і суспільно-політичному житті. Держава зберігала за собою управління, контроль за корпораціями, перетворивши їх на бюрократичні структури. Досвід створення «корпоративних» держав у низці європейських країн був далеким від реальних корпоративних ідей. Авторитарні режими були не готові до того, щоб створити дійсно корпоративні структури. Недостатня ефективність створених корпорацій полягала в тому, що нова влада не зважилася на проведення радикальних перетворень, наприклад встановлення дієвого державного контролю над ними.

Ключові слова: економіка, корпоративізм, нові принципи економічної науки.

Мета дослідження полягає в тому, щоб дослідити й узагальнити інформацію про історичні аспекти розвитку корпоративізму, становлення і розвитку корпоративістських теорій та використання її досягнень в економіці та політиці, проаналізувати ідею, функції і особливості, що застосовувалися в економіці.

Викладення основного матеріалу. Протягом останніх 300 років у суспільній науці, то затухаючи, то спалахуючи знову, йде дискусія про взаємодію держави й економіки. До початку ХХ ст. ця проблема, здавалося, була остаточно вирішена на свою користь лібералами, які стверджували, що соціально-економічний прогрес пов'язаний з обмеженням усіма можливими засобами присутності держави в громадському просторі. Однак Перша світова війна змусила подивитися на цю проблему по-новому. Процеси, запущені у воєнні роки, визначили світовий розвиток усього ХХ ст. Війна стимулювала формування трьох моделей суспільного розвитку: «державного соціалізму» в СРСР, «ліберально-регульованого капіталізму» в США і «тоталітарного капіталізму» в Німеччині. При всіх сутнісних відмінностях вони мали одну спільну рису – сильний державний вплив на суспільство, хоча масштаб впливу держави на суспільні процеси в цих та інших країнах був різним.

Поряд з німецьким нацизмом, «тоталітарний капіталізм» пов'язують з італійським фашизмом і праворадикальними й авторитарними політичними режимами, які були сформовані в Європі в 1920–1930-х рр. В економіці ця нова соціально-економічна модель характеризується обмеженням ринкового господарства, відмовою від ліберальних принципів організації та управління народним господарством, встановленням загального державного контролю над економікою, адміністративним диктатом, жорстким регулюванням господарських процесів, розширенням державного сектора, широким використанням репресивних методів, скороченням системи соціального захисту і соціального страхування тощо. Однак при схожості в межах цього варіанта існували серйозні

національні відмінності. Так, найважливішим елементом ідеології та практики, без якого не могли існувати ні італійський фашизм, ні близькі йому політичні режими Середземномор'я, був корпоративізм. У нацистській же Німеччині корпоративізм не отримав ні теоретичного обґрунтування, ні практичного застосування і використання.

Трактування корпоративізму італійським фашизмом пройшло на перших зборах 23 березня 1919 р., коли Муссоліні заявив: «Справжнє політичне представництво нас не задовольняє. Ми хочемо прямого представництва професійних інтересів. Проти цієї програми можна сказати, що це – повернення до корпорацій ... Я хотів би, щоб збори прийняли з економічної точки зору вимоги національного синдикалізму» [1, с. 33]. Корпоративізм і згуртування суспільства на націоналістичних засадах висувалися як пріоритети нової епохи. Це було основою нового суспільного устрою і порядку. Історик Дж. Вольпе писав, що фашизм, який створив ідеали діячів італійського Рісорджименто (відродження), був революцією, яка призвела до «з'єднання державної влади з народом». Суть цієї «революції» полягала у примиренні класів за допомогою побудови корпоративної системи [2, с. 6]. У 1919–1920 рр. ідеї корпоративізму формулювалися дуже повільно і незрозуміло. У програмі фашистської партії, прийнятої в листопаді 1921 р., в розділі, присвяченому корпораціям, наголошувалося про прагнення спрямувати ідеї в національне русло. «Корпорації, – зазначалося в програмі, – повинні розвиватися відповідно за двома головними завданнями: як вираз національної солідарності і як засіб розвитку виробництва» [1, с. 33]. Необхідно зазначити, що довгий час фашизм обходився без теорії. За визнанням Муссоліні, ідеї народилися з потреби діяти. Першими теоретиками цих ідей були колишні керівники партії націоналістів, які увійшли в партію після приходу фашистів до влади. Е. Коррадіні, А. Рокко та інші керівники ще до Першої світової війни розробили низку концепцій, які пізніше прийняв на озброєння італійський фашизм [3, с. 78]. Основні закони фашистського режиму, його профспілкове і корпоративне законодавство були сформульовані майбутнім міністром юстиції А. Рокко. Він вважав, що сучасна національна держава повинна бути прихильна до ідей капіталізму і синдикалізму, а також повинна примусити робітників та капіталістів до союзу один з одним, до утворення корпорацій. Створення останніх приведе до підйому виробництва і до посилення держави. Еліти нового суспільства – профспілки, підприємці, партійна бюрократія і цивільні службовці – повинні бути поставлені під тотальний контроль держави. Головною цінністю суспільства має стати держава, якій буде підпорядковано все, в тому числі і політична партія. «Корпоративна держава, – писав у 1928 р. міністр корпорацій Боттаї, – означає такий правопорядок, за допомогою якого держава головує над профспілками і використовує їх, перетворюючи їх у корпорації, тобто в знаряддя загальних інтересів, і на цьому фундаменті зводить всю верховну політичну будівлю» [4, с. 20]. Як справедливо зауважив англійський дослідник К. Крауч, фашизм «заповнив тоталітарною державністю той політичний вакуум, який, на думку теоретиків корпоративізму, повинен був заповнитися ідеологією» [5, с. 6]. Рокко запропонував ідею створення прямих каналів зв'язку суспільства і партії. Він виступав за створення «ієрархічного» капіталізму, в якому народ буде підтримувати політичний режим, який гарантує йому повну зайнятість і високу зарплату. Партія ж являє собою механізм комунікації мас з лідерами держави. Об'єднавшись, робочі, промисловці і представники партії забезпечать ефективно і мирне співробітництво, яке піде на загальну користь і сприятиме зміцненню держави [6].

Фашистські теоретики визначали корпоративізм як «новий тип політичної цивілізації», що ґрунтується на синтезі прав і обов'язків найманого працівника та роботодавця як повноправних учасників виробничого процесу [7, с. 60]. Для них корпорації – це надкласові організації, покликані здійснити «соціальну справедливість», зменшити розрив у рівні життя різних соціальних категорій. Створення корпоративної системи приведе до перевороту у виробничих відносинах. Вона сприятиме настанню ери гармонії праці і капіталу, перетворенню класових відносин у гармонійне співробітництво. Деякі теоретики пішли ще далі, заявляючи, що за допомогою корпорацій не тільки будуть подолані класові суперечності, але й у майбутньому ліквідовані і класи як такі. «... Зараз в Італії, – писав А. Пальяро, – поняття «буржуазія», «пролетаріат», «дрібна буржуазія» тощо є словами, які не містять нічого іншого, крім історичної ремінісценції» [2, с. 38]. У 1940 р. П. Мікеліс визначив кінцеву мету створюваної корпоративної системи. «Корпоративна економіка, – писав він, – має дві мети: добробут індивідів та силу нації. Ці дві мети на практиці можуть прийти в суперечливість одна з одною і тоді друга повинна завжди стояти на першому місці» [2, с. 39].

Теоретики корпоративізму доводили, що освіта корпорацій є об'єктивно необхідним процесом. У ньому зацікавлене все суспільство, адже корпорації сприятимуть веденню більш ефективної

господарської діяльності, що, безсумнівно, піде на благо всієї нації. При корпоративному суспільному устрої зникають підстави для класової боротьби, оскільки в країні встановлюється «найвища соціальна справедливість». «У корпоративній системі, – писав Е. Тозареллі, – докласова боротьба, відоме «соціальне питання», змінюється співпрацею класів, яка здійснюється за допомогою трудових колективних договорів, мирного вирішення класових конфліктів» [2, с. 38].

Держава справедливо розподіляє матеріальні блага, пропонуючи індивіду все необхідне для життя. Кожний член суспільства отримує їх залежно від трудових зусиль і результатів праці. Індивід – це частина нового соціально-економічного порядку, який позбувся недоліків капіталізму і соціалізму. Соціальні протиріччя і різницю інтересів фашизм скасовує, звертаючись до ідеї національної єдності. Для нього нація – це та вища і суверенна корпорація, яка об'єднує всі корпорації та індивідів, що входять в них [7, с. 61, 65]. Протягом тривалого часу, практично аж до Другої світової війни, в Італії велася жвава полеміка про сутність і характер корпоративізму. Вона досягла свого апогею в 1932 р. на II конгресі з корпоративних досліджень у Феррарі. Найбільш поширеною серед італійської політичної еліти була «елітарна» точка зору. Відповідно до неї корпоративізм – це юридичний інструмент, який давав змогу з більшою ефективністю, ніж раніше, вирішувати проблеми взаємовідносин праці та капіталу, контролювати маси і спрямовувати в корпоративне русло всі форми соціального протесту. Вона допускала обмежене державне втручання, що сприяло кращому розподілу готової продукції, але заперечувала всілякий державний контроль над виробництвом і будь-які форми обмеження приватної власності та ініціативи. Прихильники такого підходу прагнули за допомогою корпоративізму здійснювати економічну модернізацію. Вони наполягали на встановленні жорстких соціальних зобов'язань для приватних компаній, на більшому втручанні держави в економіку та її регулюванні нормативними актами, і навіть на державному регулюванні виробництва. Ця точка зору була в певному сенсі «офіційною», оскільки її висловив, попередньо погодивши з Муссоліні, міністр корпорацій Дж. Боттаї [7, с. 66].

Інших поглядів дотримувався У. Спирито, керівник журналу «Дослідження з права, економіки і політики». Він виходив з того, що в сучасному суспільному житті зросло значення колективу. Для вирішення протиріччя між колективними і приватними інтересами необхідне втручання держави, коли за допомогою корпоративної системи влада знищує основні класові конфлікти. Корпорація повинна мати можливість регулювати проблеми, що виникали між підприємствами і профспілками. Проте в цьому разі держава втрачала функції верховного арбітра. Таке недооцінювання ролі держави не влаштувало прихильників офіційної версії корпоративізму, тому уявлення Спирито були піддані критиці. Основна полеміка на з'їзді розгорілася навколо тези Спирито про «пролетарську корпорацію». Суть його ідеї зводилася до того, що в умовах корпоративної системи праця не повинна бути джерелом формування приватної власності. Варто було зацікавити робітників у кінцевих результатах своєї праці, передавши їм частину акцій підприємств. Подібні перетворення сприяли б зміні форм власності та характеру управління виробництвом. На зміну приватній власності прийшов би «корпоративний» принцип. Не змінюючи форм власності, корпорація стала б об'єднанням осіб, які на рівних правах беруть участь у виробництві. Подібна настанова не могла не викликати на конгресі звинувачення Спирито в спробі обґрунтувати новий «різновид комунізму» [7, с. 66].

Італійська корпоративна система того часу повинна була вирішити три основні завдання: довести здатність фашизму «оновити» стару модель суспільного устрою, запропонувати власний варіант соціального розвитку і протиставити фашистську корпоративну систему соціалістичній. «Капіталістичний метод виробництва себе вичерпав, – говорив Муссоліні. – Світова депресія викликана основним дефектом капіталізму, тому фашистська революція знищить капіталізм і замінить його, але не більшовизмом і не світовим соціалізмом, а корпоративною державою» [8]. В Італії «корпорації» розглядалися як виробнича єдність, що не розколота класовою боротьбою. «У корпораціях, – писав Рокко, – повинна бути не безглузда рівність, а жорсткий порядок відмінностей, і все причетне до виробництва має поєднуватися в них в справжнє і працелюбне класове братство» [9, с. 148]. Усередині корпорацій встановлювалися тісні відносини, що базувалися на принципах взаємної довіри і поваги. У них людина відчувала себе вільною і захищеною. Корпорації, – доводили теоретики фашизму, – це елемент духовного начала, що перетворювали людину в прихильника нового суспільства, «крок за межі звичайного капіталістичного або соціалістичного менталітету» [9, с. 148]. Основи італійської «корпоративної системи» були закладені законом від 3 квітня 1926 р. «Про регулювання колективних трудових відносин», згідно з яким всі

особи найманої праці, ремісники, селяни, творчі діячі повинні були увійти в профспілкові організації. Разом з тим було збережено і представницький орган італійського бізнесу – «конфіндустрію», який мав для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, крім корпорацій, інші можливості. Мета й обґрунтування необхідності створення подібних організацій були сформульовані Великою радою 23 січня 1923 р.: «Італійська нація, бідна на сировину і капітал, багата на людську силу, потребує унітарної (єдиної) організації для того, щоб витримати боротьбу, в якій панують держави-гегемони» [4, с. 11].

Згідно з законом визнання держави отримували профспілкові організації та бізнес-спілки, які об'єднували в своїх лавах не менше 10 % осіб певної професії. Лише за такою організацією визнавалося право представляти і захищати осіб певної професійної категорії, незалежно від їх належності до організації. Всі працівники платили грошові внески до профспілкового фонду [10, с. 71]. Профспілки і підприємницькі організації вирішували конфлікти, що виникали між найманими працівниками і роботодавцями, представляли їх інтереси в державних органах і громадських організаціях. Профспілком передавалися біржі праці, каси взаємодопомоги, юридичні консультації тощо. Робітники і службовці не мали права подавати скарги з трудових справ до суду, не звернувшись попередньо до цих організацій. Під заборону потрапляли всі форми соціального протесту, а їх організатори підлягали суворому покаранню. Ці об'єднання повинні були вирішувати завдання забезпечення національної солідарності та розвитку виробництва. Для цього класова свідомість робітників була змінена національною, а самих їх долучали до «національної солідарності» і «національної державності» [11, с. 165].

Формально членство в профспілках було добровільним. Працівник міг вибути зі спілки, подавши за три місяці до закінчення чотирирічного терміну перебування в ній письмову заяву. Профспілки обкладалися особливим податком. Підприємці вносили податок у розмірі відсотка із загальної суми виплачуваної заробітної плати. Цей податок надходив до бюджету і розподілявся урядом між організаціями роботодавців та профспілками. Члени профспілки не мали права контролювати діяльність своїх керівників. Осіб на керівні посади призначали вищі органи або міністерство корпорацій. На відповідальні і технічні посади могли призначатися тільки члени партії. Існував закон, що забороняв приймати не членів фашистської партії на платні посади в державні, комунальні та громадські установи [7, с. 60]. До кінця 1938 р. профспілки охоплювали 7,669 тис. членів, у тому числі: в конфедерації працівників сільського господарства – 3769 тис., промисловості – 3097 тис., торгівлі – 570 тис., кредитних і страхових установ – 71 тис., осіб вільних професій і працівників культури – 162 тис. У підприємницькі об'єднання входили 2762 тис. членів, у тому числі: сільських господарів – 154 тис., промисловців – 101 тис., ремісників – 486 тис., домовласників – 98 тис., торговців – 714 тис., власників кредитних та інших установ – 9 тис. [3, с. 77]. Формування спілок проводилося за виробничим принципом. У них здійснювалося співробітництво і «гармонійне примирення інтересів трьох основних факторів виробництва – капіталу, технічних знань і фізичної праці [12, с. 17].

Відповідно до Декрету від 2 липня 1926 р. було створено міністерство корпорацій, хоча самих корпорацій ще не було. Тому діяльність нового міністерства на першому етапі мала декларативний характер. Спочатку ці структури створювалися в провінції. На паритетних засадах в них входили представники місцевих профспілок і організацій підприємців усіх галузей і видів місцевих виробництв. Головною функцією цих комітетів було досягнення згоди між підприємцями та особами найманої праці з питань праці і заробітної плати. Створення комітетів стало деяким відступом від початкового плану, оскільки, за задумом ідеологів корпоративізму, корпорації повинні були об'єднати спілки підприємців та осіб найманої праці в єдину організацію.

За зменшення впливу провінційних комітетів було створено Центральний міжпрофспілковий комітет, покликаний регулювати трудові відносини між національними організаціями роботодавців й особами найманої праці. Головою цього комітету став секретар партії. Введення принципу партійного представництва і керівництва стало визначальним моментом усієї подальшої корпоративної практики фашизму [10, с. 81]. Дуже скоро ці комітети почали називатися «корпораціями», а сукупність усіх підприємницьких, робочих та інших професійних організацій – «корпоративною системою». Іншим елементом «корпоративної системи» став державний суд для вирішення колективних трудових конфліктів. Він був оголошений основою «корпоративної системи»

і класового співробітництва, але фактично не діяв. За перші шість років свого існування ним були винесені рішення лише за 13 конфліктами. Про його подальшу діяльність майже нічого не відомо.

Основні принципи корпоративної держави і корпоративної політики закріплювалися в «Хартії праці» 1927 р., яка згодом стала основою для прийняття законодавчих актів у сфері корпоративного будівництва. Весь пафос «Хартії праці» було спрямовано на затвердження ідеї співпраці для національних інтересів. Такий підхід закріплювала її перша стаття: «Італійська нація є організмом, мета, життя та засоби якого перевищують силою і тривалістю мету, життя та засоби окремих осіб і груп. Вона являє собою моральну, політичну й економічну єдність і повністю вводиться в державі». «Хартія праці» проголошувала, що праця є соціальним обов'язком і охороняється державою [11, с. 160].

Створення тоталітарної держави розширило державне втручання в економіку. «Втручання держави в виробництво можливе лише тоді, коли відсутня приватна ініціатива чи коли вона є недостатньою, або коли в цьому замішані політичні інтереси держави. Втручання це може набути форми контролю, заохочення або безпосереднього управління» [11, с. 163]. «Основний принцип, – писав ідеолог Тозареллі, – полягає в тому, що держава, не займаючись безпосередньо продуктивною діяльністю, спрямовує її і регулює економічний розвиток нації. Державна влада набуває характеру державної диктатури, протилежної класовій диктатурі, що властиво соціалістичній системі» [13]. «Хартія праці» оголошувала приватну ініціативу «найбільш дійсною і корисною зброєю національних інтересів». «Положення, що власність повинна розглядатися як соціальна функція, – заявляв Муссоліні, – відноситься не до пасивної, а до активної власності, яка не обмежується збиранням плодів багатства, а розвиває його, збільшує і примножує його» [3, с. 80]. Відповідно до неї підприємець є організатором підприємства, від якого залежить доля, заробітна плата і добробут тисяч робітників. Підприємець несе відповідальність за виробництво перед державою, а профспілкам заборонялося втручатися у виробничі та організаційні питання. У «Хартії» визначалися функції і завдання корпорацій, деталізація містилася в колективних договорах. У ній йшлося про тривалість робочого дня, про виробничі обов'язки робітників, які повинні їх виконувати «сумлінно і неухильно». «Хартія» відкидала встановлення мінімального розміру заробітної плати і обмежувалася заявою про те, що зарплата повинна відповідати нормальним життєвим потребам, виробничим можливостям і продуктивності праці. Вона залишала питання про штрафи на розсуд адміністрації підприємства, вилучала з ведення профспілок облік і розподіл робочої сили, оголошуючи цю функцію правом держави [11, с. 160].

У березні 1930 р. в Італії було засновано Національну раду корпорацій. Рада була покликана здійснювати злиття економіки і політики, бути «основним елементом унітарної концепції фашистської держави». Її повноваження полягали у сприянні режиму з будь-якого питання, що стосується національного виробництва, в тому числі у виданні нормативних актів, що забезпечували соціальні гарантії, дотримання колективних договорів і дисципліни праці, що регулювали відносини між різними галузями виробництва та профспілками [7, с. 82]. Однак втручатися у відносини між підприємницькими групами і профспілками Рада мала право тільки на вимогу зацікавлених сторін і з дозволу голови уряду. Національна рада складалася з рівної кількості представників роботодавців і найманих працівників. До неї входили міністри та їх заступники, представники партії, економічні та профспілкові експерти. Всі члени ради призначалися урядовим декретом за поданням виробничих конференцій. Такий принцип її формування з самого початку перетворював раду на бюрократичний орган без ознак виборчої демократії. Рада мала координувати відносини між різними секторами економіки, сприяти розширенню корпоративних організацій. Все активне населення Італії формально було охоплено корпоративною системою, що дало підставу Муссоліні проголосити профспілково-корпоративний лад [4, с. 20]. Ця система повинна була, за задумом її творців, привести до гармонії інтересів праці і капіталу, перетворивши класові антагонізми на гармонійну співпрацю, підпорядкувавши їх «вищим інтересам нації». Перед корпораціями ставилося завдання перейти до динамічної фази, спрямованої, в першу чергу, на зростання величі і сили держави. Муссоліні вважав, що встановлення корпоративної системи послужить зміцненню морального об'єднання італійців навколо національної ідеї [10, с. 93].

Корпоративна реформа 1934 р. згідно з реформою утворювала 22 корпорації: у промисловості, сільському господарстві, торгівлі, банківському секторі, транспорті тощо. Вони створювалися з представників бізнес-організацій, професійних спілок та організацій ремісників, інженерно-технічних працівників і кооперативів, представників партії. У кожній провінції засновувалася економічна рада,

що координувала діяльність корпорацій на місцевому рівні. На чолі нової структури було міністерство корпорацій, покликане мирними засобами регулювати соціальні конфлікти і сприяти просуванню держави. Міністром корпорацій став Муссоліні, який призначив заступників у кожену корпорацію. Корпорації були складені з рівної кількості представників підприємницьких організацій і професійних спілок. Корпорації отримали право висловлювати думку з різних економічних питань, але тільки за пропозицією урядових органів. Вони могли розробляти норми й угоди, що регулювали умови праці та взаємовідносини між підприємницькими і «робочими» організаціями, здійснювати спроби мирного регулювання колективних трудових конфліктів. Прийняті рішення вступали в дію після їх публікації. Цією реформою завершувалося будівництво «корпоративного» ладу, який остаточно визначав характер економіки Італії того часу. Для суспільства корпорації зображувалися як організації, які прагнуть здійснити соціальну справедливість, забезпечити роботою, справедливою заробітною платою тощо. Термін «корпоративний» вживалося фашистською пропагандою в сенсі «надкласовий», «справедливий» [3, с. 93]. Корпорації оголошувалися основою держави, але на практиці вони часто були позбавлені реальної можливості впливати на економічне та соціально-економічне життя країни, обмежуючись рекомендаціями і проєктами. Засідання корпоративних органів проводилися рідко і мали теоретичний характер. На практиці італійська корпоративна держава, як зауважив американський дослідник Р. Хіггінс, була «не компромісом між групами економічних інтересів, а набором секторних економічних владних структур, організованих державою при власній переважній ролі. Ні підприємці, ні працівники не були наділені самостійними приватними правами, які вони могли б відстоювати» [14].

Створення корпоративної держави в 1930-х рр. було проголошено метою державного будівництва в Австрії, Іспанії, Португалії, тобто після встановлення в них авторитарних і праворадикальних політичних режимів. 30 квітня – 1 травня 1934 р. на зборах австрійських законодавців було прийнято так звану Травневу конституцію. Австрія оголошувалася федеративною державою, що ґрунтувалася на християнській основі. Законодавство і правозастосування були розділені на три рівні: федеральне, земельне та місцеве. Конституція передбачала створення чотирьох законодавчо-консультаційних органів: Державної ради, Федеральної ради з питань культури, Федеральної економічної ради і Ради земель. Членів рад призначав канцлер, Бундестаг формувався на спільних нарадах з представників цих рад. Рішення основних державних питань пропонувалося проводити шляхом проведення всенародних плебісцитів. Канцлер повинен був обиратися на сім років зборами всіх бургомістрів і представниками палат. Палати – це саморегульовані професійні корпорації (сільського і лісового господарства, промисловості та гірничої справи, ремесла, торгівлі і шляхів сполучення, фінансів і соціального забезпечення, вільних професій і державної служби) [11].

Португалія за конституцією 1933 р. проголошувалася корпоративною республікою, що базувалася на рівності громадян перед законом, вільному доступі всіх класів до благ цивілізації та участі всіх конструктивних елементів нації в адміністративному житті і розробці законів [11, с. 784]. Хоча багато рис португальського корпоративізму були запозичені з Італії, режим підкреслював, що португальський різновид корпоративізму самобутній і він охоплює не тільки економічні, а й морально-етичні та культурні сфери суспільного життя. Португальський корпоративізм, як підкреслював А. Салазар, базувався не на одержавленні, як в Італії, а на вільній асоціації, де сконцентровані не лише економічні, але й культурні інтереси нації [15, с. 34]. Салазар розглядав корпоративізм як засіб гармонійного поєднання інтересів усіх суспільних груп, яке покладе край експлуатації. Люди, об'єднані в корпорації, незалежно від положення, будуть працювати на загальне благо, припиняться класові конфлікти, зросте суспільне виробництво. У підсумку саме ці корпорації і будуть керувати країною. Корпоративістські уявлення в Португалії були сприйняті у суспільстві позитивно, оскільки спиралися на історичні традиції. Корпорації у формі гільдій, братств у Лісабоні були відомі ще з XIV ст.

Характерною рисою всіх тоталітарних держав було звернення до національних почуттів. Основоположним у концепції Салазара було поняття нації. У 1936 р. він видав працю «Доктрина і дія», в якій писав: «Ми проти будь-яких форм інтернаціоналізму, комунізму, соціалізму, синдикалізму та всього, що могло б розділити, применшувати значення або зруйнувати сім'ю. Найцінніший зміст, який ми б хотіли мати в наших інститутах, – це те, що вони повинні бути настільки португальськими, наскільки це можливо» [16]. Салазарівський націоналізм був надкласовим, вимагав централізації та авторитарної держави. Домогтися цього можна було, об'єднавши найманих працівників і роботодавців у корпорації, що стали практичним втіленням

союзу праці та капіталу [17, с. 142]. Заради блага нації держава повинна була б впливати на економічне життя, не контролюючи виробництво, а виступаючи як верховний арбітр. Лише в тих випадках, коли корпораціям не вдавалося досягти узгодження інтересів, держава могла б втручатися у вирішення конфлікту. Головна мета держави полягала у відродженні величі Португалії як колоніальної імперії [15, с. 31]. В Португалії було виконано лише частину наміченої корпоративної програми. Були скасовані галузеві робочі профспілки і створені низові національні синдикати і підприємницькі об'єднання. Галузеві корпорації, яким відповідно до офіційної ідеології мали належати функції економічного регулювання і політичної влади, вдалося створити лише в 1956–1960 рр., але й тоді вони не стали впливовими структурами. Законодавчим органом залишалися Національні збори. Такий дуалізм викликав значне невдоволення прихильників корпоративної ідеї [18, с. 406].

Приблизно в тому ж напрямі рухалися іспанські фалангісти [19, с. 28]. Засновник фаланги Х. Прімо де Рівера вважав, що відновити колишню велич Іспанії може тільки «націонал-синдикалістська держава» за допомогою тоталітарної влади і корпоративних інститутів. Він проголосив програму синдикалістського суспільства, дуже близьку по духу програмі італійських фашистів, але, на відміну від останньої, в ній був пункт про шанобливе ставлення до Римо-католицької церкви. Націонал-синдикалізм оголошував «війну» класовій боротьбі, марксистській матеріалістичній пропаганді і «ліберальному» капіталізму. І марксизм, і лібералізм, за твердженням фалангістів, руйнували єдність нації і цілісність душі людини як носія вічних цінностей [20, с. 139]. Програма Фаланги мала антикапіталістичний характер. Фалангісти відкидали капіталістичну систему за те, що вона «ігнорує інтереси народу і дегуманізує приватну власність». Вони проголошували своєю метою проведення націоналістичної революції і встановлення справедливого ладу. Фалангісти заявляли про заміну економічної системи капіталістичної власності власністю індивідуальною, комунальною та синдикальною. На підприємствах відносини між робітниками і підприємцями – людьми однієї нації – повинні будуватися на основі взаємної відданості і братерської співпраці [20, с. 139]. Всю країну вони розглядали як величезний виробничий синдикат. Рух визнавав релігійні, католицькі цінності, проте підпорядковував їх завданням національної революції, звеличував минуле Іспанії, намагався обґрунтувати історичну перевагу перед іншими націями. За часів Ф. Франко в Іспанії почали формуватися «органічна демократія» і «корпоративна держава». Багато ідей франкісти запозичили в італійських фашистів, але з відмінностями, зумовленими національним розумом. Після перемоги франкістського режиму його державною ідеологією став націонал-синдикалізм. Корпоративні принципи, тобто участь народу в справах держави через родину, громаду і синдикат, закріплювалися в іспанській «Хартії праці» 1938 р. Пізніше концепція корпоративного руху буде повторена в «Хартії іспанців» і «Принципах національного руху» 1959 р. У преамбулі «Хартії праці» офіційно проголошувалося, що нова держава є антимарксистською [11]. Незважаючи на це, у соціалістичній економічній моделі були запозичені такі ідеї, як державний контроль над ціноутворенням, виробництвом, споживанням і розподілом продукції, встановленням розміру заробітної плати, а у «ліберального» капіталізму – приватна власність. Значну частину базових промислових підприємств було націоналізовано або поставлено під жорсткий державний контроль [21].

Корпоративізм було зведено у ступінь державної політики. Основу корпоративного ладу становили «вертикальні», тобто побудовані за ієрархічним принципом, синдикати. Створювалися вертикальні синдикати, що об'єднували робітників і підприємців за галузевим принципом, які наділялися правами державних організацій. Робочий і підприємець розглядалися державою як частини єдиного промислового організму. Вони отримували загальне позначення – виробник. Таким чином, усувався класовий антагонізм і робилася спроба замінити класову свідомість національною. Роботодавець не протистояв робітникові, їх об'єднувала ієрархічна солідарність. Наголос робився на співпрацю і лояльність, а не на захист приватних інтересів [22]. У газеті «Арріба» зазначалося, що національні синдикати служили запорукою того, що національний режим об'єднає всі виробничі елементи в одне ціле для того, щоб спільними зусиллями сприяти зникненню відмінностей, які між ними виявляються [18, с. 173].

Керівні органи первинних організацій синдикатів, створювані на кожному підприємстві або групі підприємств, формально були виборними. Проте на практиці секретарі місцевих синдикатів призначалися. Як правило, головами синдикатів ставали підприємці. Провінційний і центральний апарати синдикатів відповідно до «Хартії праці» призначалися керівництвом фаланги. Членство

робітників, службовців, інженерів і підприємців у синдикатах було обов'язковим. Синдикати брали участь у вирішенні певних господарських і виробничих питань, а також у питаннях, пов'язаних з умовами праці на підприємствах. Вони створювали видимість «демократії», представництва інтересів «професійних» груп в дусі корпоративного ладу. Робочі втрачали право на страйк, а всі питання, пов'язані з регулюванням трудових відносин, оголошувалися правом держави [20, с. 141]. Синдикати брали участь у виборах у місцеві органи влади. Члени парламенту розглядалися не як представники народу, а як довірені особи корпорацій. Більшість їх призначав Франко або вони займали цей пост автоматично. Вибори проходили на основі складної системи.

Для корпоративізму, незважаючи на деякі часткові відмінності, викликані національною специфікою, традиціями, характерні:

- негативне ставлення як до економічного лібералізму, так і до соціалізму;
- професійна організація, тобто існування в межах кожної професії постійних, інституалізованих органів, які є центром узгодження інтересів різних підрозділів професії з метою вироблення спільних рішень, які торкнуться всіх професій;
- міжпрофесійна організація, покликана регулювати відносини між професіями і групами професій;
- представництво організованих професій і видів економічної діяльності перед урядом [5, с. 4].

У 1920–1930-х рр. корпоративізм дуже поширився в Європі. Він використовувався авторитарними і праворадикальними державами, які створили ієрархічно вибудовані об'єднання, що забезпечували владну вертикаль і служили ефективним каналом передачі управлінських імпульсів зверху вниз. Після Першої світової війни в повоєнній Європі тільки жорсткі політичні режими мали достатній потенціал до соціально-політичного експериментування, реалізації затребуваних суспільством ідей. До них належала і корпоративна ідея, яку ці політичні сили спробували реалізувати на практиці. Кожен із запропонованих варіантів мав свою специфіку, свої національні риси, але були у них і спільні характеристики. Всі вони були прихильниками «солідаристської» ідеї Римо-католицької церкви.

Ідеї корпоративізму були використані фашистськими теоретиками для обґрунтування «третього» шляху суспільного розвитку. У 1935 р. Гаetano Сальвеміні зауважив, що «Італія стала Меккою політологів, економістів і соціологів, які стікаються туди, щоб побачити на власні очі організацію і роботу корпоративної держави». Саме ця публіка «заповонила світ статтями, нарисами, памфлетами і книгами, які вже становлять великі бібліотеки» [23, с. 133]. Деякі вбачали в ньому особливий, специфічний механізм взаємодії суспільних груп з державою. Для них корпоративна держава не є інструментом панівного класу, а являє собою якусь «загальну» волю народу, що спирається на чотири принципи: єдність, порядок, націоналізм і успіх [24, с. 67].

Реалізовані корпоративістські ідеї привели до появи нових інститутів згідно з погодженням інтересів, які координували дії економічних агентів, сприяли вирішенню конфліктів, регулювали внутрішні корпоративні відносини, забезпечували монополні умови професійної діяльності. Сформована модель корпоративізму не припускала автономії корпорацій. Вона призвела лише до деякого тимчасового посилення держави в економічному і суспільно-політичному житті. Держава зберігала за собою управління, контроль за корпораціями, перетворивши їх на бюрократичні структури. Досвід створення «корпоративних» держав у низці європейських країн був далекий від реальних корпоративних ідей. Авторитарні режими були не готові до того, щоб створити дійсно корпоративні структури. Недостатня ефективність створених корпорацій полягала в тому, що нова влада не зважилася на проведення радикальних перетворень, наприклад встановлення дієвого державного контролю над ними. У неї вийшла «напівкорпоративна» економіка. Ідея корпоративної держави була теоретично розроблена і проголошена як мета, але реалізована лише в деяких аспектах. Головною причиною невдачі побудови корпоративної системи було збереження в суспільстві реальних соціальних протиріч, які не зникли, а лише змінилися, трансформувалися. Влада не бажала помічати ці суперечності, що спричинило руйнацію соціально-економічного ладу.

На основі аналізу основних аспектів розвитку корпоративізму, економічної теорії досліджено застосування економічної практики з метою використання її в розбудові економіки країни. Варто звернути увагу, що на сьогоднішній день мало досліджень з цієї проблематики, а поодинокі дослідження не повною мірою відображають вплив корпоративізму на міжнародну політику й економіку.

Список використаних джерел

1. Лопухов Б. Р. История фашистского режима в Италии. Москва: Наука, 1977. 296 с.
2. Филатов Г. С. Крах итальянского фашизма. Москва: Наука, 1973. 492 с.
3. Слободской С. М. Итальянский фашизм и его крах. Москва: Госполитиздат, 1946. 205 с.
4. Силлаба С. Профсоюзная политика итальянского фашизма. Москва: Профиздат, 1935. 120 с.
5. Салмин А. М. Неокорпоративизм в государствах Запада: науч.-аналит. обзор / АН СССР. Ин-т науч. информ. Москва: Наука, 1984. 64 с.
6. Вискер Дж. Б. Итальянский фашизм: опыт интерпретации. URL: <http://basiliobasilid.livejournal.com/4185.html>
7. Белоусов Л. С. Корпоративизм и правовое регулирование трудовых конфликтов в Италии 1920–1930-х гг. *От античности до современности: сб. статей.* Москва, 2012. С. 60–66.
8. Антонов М. Историческая миссия Бенито Муссолини. URL: http://m-antonov.chat.com/from_to/index.htm
9. Устрялов Н. В. Итальянский фашизм. Москва: Вузовская книга, 1999. 192 с.
10. Сказкин С. Д. История Италии. Москва: Наука, 1971. Т. 3. 579 с.
11. Конституции буржуазных государств Европы / сост. Ф. А. Кублицкий Т. 1. Москва: Иностр. лит., 1957. 1142 с.
12. Слободской С. М. Социальная сущность фашизма. Москва: Госиздат, 1928. 88 с.
13. Завершение строительства «корпоративного государства». URL: <http://www.katyn-books.com/library/istoriya-fashizma-v-zaradnoy-evrope11.html>
14. Хиггс Р. Кризисы и квазикорпоративная политика в истории США. URL: <http://www.inliberty.com>library/study/276/>
15. Капланов Р. М. Португалия после Второй мировой войны. 1945–1974. Москва: Наука, 1992. 188 с.
16. Шапке Р. Особенный случай Португалии. Антониу ди Оливейра Салазар. URL: http://www.schwarz-front.com/salazar_1.htm
17. Хазанов А. М. Салазар: 40 лет диктатуры в Португалии. *Новая и новейшая история.* 2009. № 3. С. 129–146.
18. Тоталитаризм в Европе XX века. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления / под ред. Я. С. Дробркина. Москва: Памятники ист. мысли, 1996. 383 с.
19. Пожарская С. П. Франциско Франко и его время. Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007. 408 с.
20. Волков Л. Б. Франкистская Испания – фашистская диктатура. *Советское государство и право.* 1965. № 2. С. 130–137.
21. Креленко Д. М. Франциско Франко: путь к власти. Саратов: Сарат. ун-т, 2002. 216 с.
22. Шапкин И. М. Теоретико-методологические истоки теории корпоративизма. *Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета.* 2016. № 3 (23). С. 1–11.
23. Саблукова Е. В. Генезис и концептуализация идеи корпоративной культуры в Италии в первой половине XX в. *Вестник Башкирского университета.* 2009. № 14 (3). С. 902–905.
24. Поспеловский Д. В. Тоталитаризм и вероисповедание. Москва: Библиейско-Богословский ин-т св. апостола Андрея, 1991. 655 с.

References

1. Lopuhov, B. R. (1977), *History of the fascist regime in Italy [Istoriya fashistskogo rezhima v Italii]*, Nauka, Moscow, 296 p. [in Russian].
2. Filatov, G. S. (1973), *The collapse of Italian fascism [Krah italyanskogo fashizma]*, Nauka, Moscow, 492 p. [in Russian].
3. Slobodskoj, S. M. (1946), *Italian fascism and its collapse [Italyanskij fashizm i ego krakh]*, Gospolitizdat, Moscow, 205 p. [in Russian].
4. Sillaba, S. (1935), *Trade union policy of Italian fascism [Profsoyuznaya politika italyanskogo fashizma]*, Profizdat, Moscow, 120 p. [in Russian].
5. Salmin, A. M. (1984), *Neo-corporatism in the states of the West: sci.-analyt. overview*, Academy of Sciences of the USSR. Institute for Scientific Information, Nauka, Moscow, 64 p. [in Russian].
6. Visker, J. B. (1984), "Italian fascism: experience of interpretation" ["Italyanskij fashizm: opyt interpretaczii"], available at: <http://basiliobasilid.livejournal.com/4185.htm> [in Russian].
7. Belousov, L. S. (2012), "Corporatism and legal regulation of labor conflicts in Italy 1920-1930s" ["Korporativizm i pravovoe regulirovanie trudovykh konfliktov v Italii 1920-1930-kh gg."], *From antiquity to modern times: coll. of papers [Ot antichnosti do sovremennosti: sb. statey]*, Moscow, pp. 60-66 [in Russian].
8. Antonov, M. (2008), "The historical mission of Benito Mussolini" ["Istoricheskaya missiya Benito Mussolini"], available at: http://m-antonov.chat.com/from_to/index.htm [in Ukrainian].
9. Ustryalov, N. V. (1999), *Italian fascism [Italyanskij fashizm]*, Vuzovskaya kniga, Moscow, 192 p. [in Russian].
10. Skazkin, S. D. (1971), *History of Italy [Istoriya Italii]*, Vol. 3, Nauka, Moscow, 579 p. [in Russian].

11. Kublickij, F. A. (comp.) (1957), *Constitutions of bourgeois states of Europe [Konstituczii burzhuaznykh gosudarstv Evropy]*, Vol. 1, Inostr. lit., Moscow, 1142 p. [in Russian].
12. Slobodskoj, S. M. (1928), *Social essence of fascism [Soczialnaya sushhnost fashizma]*, Gosizdat, Moscow, 88 p. [in Russian].
13. "Completion of the construction of the "corporate state" ["Zavershenie stroitel'stva "korporativnogo gosudarstva"], available at: <http://www.katyn-books.com/library/istoriya-fashizma-v-zapadnoy-evrope11.htm> [in Russian].
14. Higgs, R. (2009), "Crises and quasi-corporate policy in the history of the United States" ["Krizisy i kvazikorporativnaya politika v istorii SShA"], available at: <http://www.inliberty.com>library/study/276/> [in Russian].
15. Kaplanov, R. M. (1992), "Portugal after the Second World War. 1945-1974" ["Portugaliya posle Vtoroj mirovoj vojny. 1945–1974"], Nauka, Moscow, 188 p. [in Russian].
16. Shapke, R. (2006), "A special case of Portugal. Antonio de Oliveira Salazar" ["Osobennyj sluchaj Portugalii. Antoniu di Olivejra Salazar"], available at: http://www.schwarz-front.com/salazar_1.htm [in Russian].
17. Hazanov, A. M. (2009), "Salazar: 40 years of dictatorship in Portugal" ["Salazar: 40 let diktatury v Portugalii"], *Novaya i novejšaya istoriya*, No. 3, pp. 129-146 [in Russian].
18. Drabkin, A. S. (ed.) (1996), *Totalitarianism in Europe of the twentieth century. From the history of ideologies, movements, regimes and their overcoming [Totalitarizm v Evrope XX veka. Iz istorii ideologij, dvizhenij, rezhimov i ikh preodoleniya]*, Pamyatniki ist. mysli, Moscow, 383 p. [in Russian].
19. Pozharskaya, S. P. (2007), *Francisco Franco and his time [Franczisko Franko i ego vremya]*, OLMA Media Grupp, Moscow, 408 p. [in Russian].
20. Volkov, L. B. (1965), "Francoist Spain – a fascist dictatorship" ["Frankistskaya Ispaniya – fashistskaya diktatura"], *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, No. 2, pp. 130-137 [in Russian].
21. Krelenko, D. M. (2002), *Francisco Franco: the path to power [Franczisko Franko: put` k vlasti]*, Saratov. un-t, Saratov, 216 p. [in Russian].
22. Shapkin, I. M. (2016), "Theoretical and methodological origins of the theory of corporatism" ["Teoretiko-metodologicheskie istoki teorii korporativizma"], *Gumanitarnye nauki. Vestnik Finansovogo universiteta*, No. 3 (23), pp. 1-11 [in Russian].
23. Sablukova, E. V. (2009), "Genesis and conceptualization of the idea of corporate culture in Italy in the first half of the XX century" ["Genezis i konceptualizaczia idei korporativnoj kul'tury v Italii v pervoj polovine XX v."], *Vestnik Bashkirskogo universiteta*, No. 14 (3), pp. 902-905 [in Russian].
24. Pospelovskij, D. V. (1991), *Totalitarianism and religion [Totalitarizm i veroispovedanie]*, Biblejsko-Bogoslovskij in-t sv. apostola Andrey, Moscow, 655 p. [in Russian].

R. V. Mann, H. O. Baranov

CORPORATISM IN THE 1920s – 1930s IN POLITICS AND ECONOMY IN THE INTERNATIONAL CONTEXT

Based on the analysis of the main aspects of the development of corporatism, economic and political theory, the application of economic practice in order to use it in economic development of the country is investigated. It is worth noting that to date there is little research on this issue, and isolated studies do not fully reflect the impact of corporatism on the history of Italy, Spain, Portugal and the world.

In 2021, it was 130 years since corporatism appeared. It is time to consider the main stages of its formation as one of the greatest economic doctrines of the XX century, its impact on modern economics. In the modern period of development of the world economy, rich in new factors of instability, the intellectual heritage of corporatism allows researchers to apply its characteristics to understand crisis phenomena in the economy. The article argues that corporatism can be the engine of the modern economy, as it creates a balance between the working class and entrepreneurs. The article evaluates the research of corporatism by authors and scholars with different views. Implemented corporatist ideas led to the emergence of new institutions in accordance with the approval of interests, which coordinated the actions of economic agents, facilitated the resolution of conflicts, regulated internal corporate relations, provided monopoly conditions for professional activities. The formed model of corporatism did not assume the autonomy of corporations. It led only to some temporary strengthening of the state in economic and socio-political life. The state retained management, control over corporations, turning them into bureaucratic structures. The experience of creating "corporate" states in a number of European countries was far from real corporate ideas.

Authoritarian regimes were not ready to create truly corporate structures. The inefficiency of the created corporations was that the new government did not dare to carry out radical changes, such as the establishment of effective state control over them.

Keywords: *economics, corporatism, new principles of economic science.*

Стаття надійшла до редакції 19.08.2021

DOI 10.24025/2306-4420.62.2021.241891

Манн Р. В., д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри економіки та управління, Черкаський державний технологічний університет

e-mail: manruslan1@gmail.com

ORCID 0000-0003-3936-2677

Mann R. V., Doctor of Economics, Full Professor, Head of the Department of Economics and Management, Cherkasy State Technological University

Баранов Г. О., магістр кафедри економіки та управління, Черкаський державний технологічний університет

Baranov H. O., Master of the Department of Economics and Management, Cherkasy State Technological University